

Hanefî Hadis Anlayışı Çerçevesinde Merfû-Maktû İlişkisi-Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ı Özelinde-

Ramazan Doğanay¹

Öz

Tâbiînin kavillerinin bağlayıcı olup olmadığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüş; ulemânın kâhîr ekseriyeti bunları bağlayıcı kabul etmemiştir. Durum böyle olsa da ehl-i hadis ve ehl-i rey gibi ilmî yaklaşımlar, kendi ilim silsilelerinde yer alan tâbiîlere ayrı önem atfetmişler ve tâbiînden bazılarının isimlerini sıklıkla zikretmişlerdir. Ehl-i rey mensupları başta İbrâhim en-Nehaî, Alkame, Esved ve Şüreyy olmak üzere bazı tâbiîlerin görüş ve uygulamalarına, diğerlerinkinden daha fazla ehemmiyet vermişlerdir. Hanefîlerin mezkûr tâbiîlerin görüş ve uygulamalarına ayrıcalık tanımış olmalarının nedenleri ve onların hadis ile sünnet anlayışlarına sıklıkla işaret etmiş olmalarının arkasında yatan sâikler, bu çalışmanın yapılmasını zaruri kılmıştır. Çalışmanın amacı, Hanefî ulemânın, bazı tâbiînin görüşlerine atfettikleri önemin nedenini incelemek ve bu bağlamda merfû rivâyet ile maktû rivâyet arasındaki ilişkiyi bazı örnekler üzerinden ortaya koymaktır. Araştırma Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ındaki İbrâhim en-Nehaî örnekleriyle sınırlandırılmıştır. Araştırmada, İbrâhim en-Nehaî'nin fetvâlarının çoğunun merfû bir asla dayandığı, bu sebeple Hanefî ulemâsı tarafından onun görüşlerine sıklıkla müracaat edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Merfû, Maktû, Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*

Doğanay, Ramazan. "Hanefî Hadis Anlayışı Çerçevesinde Merfû-Maktû İlişkisi-Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ı Özelinde-". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 9/3 (Eylül2025), 1269-1294. <https://doi.org/10.32711/tiad.1752629>.

Geliş Tarihi	28.07.2025
Kabul Tarihi	29.09.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

The Relationship Between Marfū' and Maktū' Within the Framework of The Hanafī Hadith Conception - With Special Example of Abū Yūsuf's Kitāb al-Āthār-

Ramazan Doğanay¹

Abstract

There is a scholarly disagreement on whether the opinions of the Tābi'ūn are binding; the majority of scholars have not regarded them as such. Nevertheless, both the Ahl al-Ḥadīth and Ahl al-Ra'y schools attached particular importance to the Tābi'ūn within their intellectual traditions. Members of Ahl al-Ra'y, especially the Ḥanafīs, gave greater weight to the views of figures such as Ibrāhīm al-Nakha'ī, 'Alqamah, al-Aswad, and Shurayḥ. This study investigates why Ḥanafī scholars privileged these Tābi'ūn and frequently referred to their understanding of ḥadīth and sunnah. It aims to demonstrate the connection between marfū' (Prophetic) and maqtū' (Tābi'ī) narrations through examples from Ibrāhīm al-Nakha'ī in Abū Yūsuf's *Kitāb al-Āthār*. The findings suggest that most of al-Nakha'ī's fatwās are rooted in marfū' sources, which explains their recurring citation and authority within Ḥanafī scholarship.

Keywords: Hadith, Marfū', Maktū', Abū Yūsuf, Kitāb al-Āthār

Doğanay, Ramazan. "The Relationship Between Marfū' and Maktū' Within the Framework of The Hanafī Hadith Conception - With Special Example of Abū Yūsuf's Kitāb al-Āthār-". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 9/3 (Eylül2025), 1269-1294. <https://doi.org/10.32711/tiad.1752629>.

Date of Submission	28.07.2025
Date of Acceptance	29.09.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assistant Professor, Dumlupınar University Name, Faculty of Theology, Department of Hadith, Kütahya, Türkiye, ramazan.doganay@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5140-9709

Giriş

Tâbiîn nesli, Hz. Peygamber tarafından tezkiye edilen bir tabaka olmasının yanı sıra İslâmî ilimlerin teşekkül ettiği bir döneme denk gelmesi hasebiyle de ayrı bir ehemmiyeti hâizdir. Klasik hadis ve fıkıh usulü eserlerinde tâbiînün görüş ve uygulamaları eser/âsâr veyahı maktû kavramlarıyla ifade edilmiştir.

Hadis ve fıkıh sahalarında mütehasıs olan Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ile Şeybânî (öl. 189/805) hicrî ikinci asırda hadis ve fıkıh alanlarında birçok önemli eser telif etmiş ve sonraki ulemâyı etkilemişlerdir. Bu iki âlimin özellikle de *el-Âsâr* isimli eserleri doğrudan hadis ilmiyle ilişkili olması açısından ayrı bir konumu hâizdir. Zira hicrî ikinci asırda telif edilmiş hadis musannefâtı arasında *el-Âsâr*'lar, Mâlik b. Enes'in (öl. 179/795) *Muvatta'*ndan sonra günümüze intikal etmiş olan kıymetli eserlerdendir. *el-Âsâr*'larda yer alan rivâyetler, *Muvatta'*da olduğu gibi fikhî konulara göre düzenlenmiş; bu eserlerde merfû, mevkûf ve maktûlara bir arada genellikle hiyerarşik sıralamaya riâyet edilerek yer verilmiştir. Bu iki eserin yanı sıra Abdürrezzâk (öl. 211/826-27) ile İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) *el-Musannef*'leri maktû rivâyetleri ihtivâ etmesi açısından dikkat çekici olsalar da *el-Âsâr*'lar özel olarak Hanefî hadis anlayışını ve onların fikhî bilgi üretme sürecinde başvurdukları başlıca rivâyetleri genel olarak ise dönemin tartışmalı temel fikhî konularını yansıtmaktadır. *el-Âsâr*'lar üzerine muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı genel olarak Hanefî mezhebinin hadis anlayışı çerçevesinde ilgili eserlere atıfta bulunurken,³ bazıları ise özel olarak Hanefî âlimlerin sünnet anlayışını ortaya koymak amacıyla bu eserlere sıklıkla müracaat etmiştir.⁴ Bunlar dışında Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Âsâr*'ı hadis tekniği açısından da çalışmaya konu olmuştur.⁵ Kezâ hadislerdeki ref olgusu da müstakil olarak incelenmiştir.⁶

Bu çalışmada ilk olarak aralarındaki organik bağdan dolayı Ebû Yûsuf ile Muhammed Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Âsâr*'larının hadis musannefâtı arasındaki yeri ortaya konulmuş, ardından Ebû Yûsuf'un mezkûr eserindeki maktû rivâyetlerin genel rivâyetlere oranla yekûnû mukayeseli olarak tespit edilmiş, bu tâbiîlerin coğrafi dağılımları tetkik edilmiş; adı geçen eserde maktû rivâyetlerin ait olduğu tâbiîler üzerinde durulmuş ve son olarak Hanefî ulemânın onların görüşlerine atfettiği değerin sebepleri irdelenmiştir. Bu bölümlerde zaman zaman Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Âsâr*'ına da müracaat edilmiştir. Maktû rivâyetin merfû bir asla dayanıp dayanmadığı meselesi Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ından bazı örnekler üzerinden tahlil edilmiştir. Böylece tâbiînün görüşlerinin bağlayıcılığı

³ Meselâ bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 86-92; Mehmet Özşenel, *Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 21.

⁴ Meselâ bk. İshak Emin Aktepe, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 139-174; Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 181-189; Mehmet Özşenel, *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023), 30-32; Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslâm Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 46-54; Ramazan Doğanay, *Hadis İliminin Teşekkül Sürecinde Şeybânî ile Şâfiî'nin Rolü -Mukayeseli Bir İnceleme-* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2024), 102-104.

⁵ Kalkan Yorulmaz, Nilüfer, *Ehl-i Rey'in Rivayet Anlayışı (İmam Muhammed'in Kitâbu'l-Âsâr'ı Örneği)* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2018).

⁶ Yusuf Suiçmez, *Sahabe ve Tabiîn Sözlüklerinin Hz. Peygamber'e Nispeti* (Ankara: Otto Yayınları, 2015).

sadedinde Ebû Hanîfe'den nakledilen “Onlar insan, biz de insanız” şeklindeki sözünün⁷ varlığına rağmen öğrencilerinin eserlerinde yer alan çok sayıda maktû rivâyetin varlık sebebi izah edilmiş olacaktır. Çalışmada seçilen maktû rivâyetler Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ıyla sınırlandırılmıştır. Gerek Ebû Yûsuf'un gerekse Şeybânî'nin eserlerinde maktû hadislerin mevcudiyeti eserlerin içindeki hadis türlerine oranla daha fazla olduğundan çalışmanın, daha önce telif edilmiş olan Ebû Yûsuf'un eseriyle sınırlandırılması gerekmiştir. Ebû Yûsuf'un eserinde sıklıkla karşımıza çıkan ve hadis rivâyetinde sika kabul edilen İbrâhim en-Nehaî'nin (öl.96/714) bazı fetvâ ve görüşlerinin merfû bir asla dayanıp dayanmadığı incelenmiştir. Çalışmada İbrâhim'in seçilmesinde, onun sahâbe ve tâbiûnin görüşlerini Hz. Peygamber'e nispet eden biri (reffâ) olmaması, fakîh bir kimliğe sahip olması ve Hanefî hadis anlayışını şekillendiren bir tâbiî olması hâssaten etkili olmuştur.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise çalışma boyunca mutlak olarak *tâbiûnin rivâyetlerinden* maksat, senedin müntehâsında tâbiûnin yer aldığı maktû rivâyetlerdir. Dolayısıyla isnâdın baş veya orta kısımlarında tâbiûnin yer aldığı rivâyet(ler) çalışmanın haricinde tutulmuştur.

Bu çalışma taşıdığı önemin yanı sıra birçok zorluk da barındırmaktadır. Özellikle maktû rivâyetin, ictihâden mi yoksa bir asla binaen fetvâ formunda mı zikredildiğinin tespit edilmesi, güçlük teşkil bir meseledir.⁸ Kezâ söz konusu rivâyetin merfû ve maktû olmak üzere her iki şekilde de nakledilmiş olması durumu da tespit ve tahlile ihtiyaç duyan bir başka husustur. Bu gibi durumlarda ilgili rivâyetlerde aslolanın merfû olup olmadığının tespiti noktasında, isnâd ve metin analizleri, diğer tâbiûlerin de o kanaatte olup olmadıkları ve muhtelif İslâm coğrafyasındaki ulemânın da benzeri görüşe sahip olup olmadıkları tespit edilerek bir neticeye ulaşılmaya çalışılmıştır.

1- Maktû Hadis ve Delil Değeri

Maktû hadisin delil değeri bir başka çalışmada detaylı olarak incelendiğinden⁹ burada muhtasar bir şekilde bilgi verme zarureti doğmuştur. İlk dönemde bu kavram Şeybânî (öl. 189/805) ve Şâfi'î (öl. 204/820) gibi âlimler tarafından munkatı rivâyet manasında

⁷ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b Sehl Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Cem'un min efâdili'l-'ulemâ (Mısır: Dârü's-Se'âde, 1431), XI/3.

⁸ Bazı oryantalistler hadislerdeki metin benzerliklerinden hareketle maktû rivâyetlerin geriye dönük refedildiğini ileri sürmüşlerdir. Metni merkeze alarak değerlendirmede bulunan Goldziher, özellikle siyasi, itkadi yönü olan birçok hadisin muhalif fırkalar tarafından geriye dönük uydurulduğunu iddia etmiştir. Bk. Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, Çev. C. R. Baber-S. M. Stern, (London, 1971), II/104; Metin karşılaştıma metodunu sıklıkla kullanan Schacht ise hukukî hadislerin aslında hukuk ekollerinin geleneği olduğunu, Şâfi'î'nin etkisiyle bu tür rivâyetlerin merfû bir forma sokulduğunu iddia etmiştir. Bk. Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford: Clarendon Press, 1975), 145-149. Motzki de birçok mevkûf hadisin merfû bir asla dayandığını belirtmiştir. Bk. Harald Motzki, *The Origins of Islamic Jurisprudence: Meccan Fiqh Before the Classical Schools*, Çev. Marion H. Katz (Brill, 2002), 130, 189-190; Ayrıca bk. Harald Motzki, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihendirme Metodları*, Çev. Bekir Kuzudışlı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 236-239; Goldziher ve Schacht'ın yaklaşımları ve bu tezlere yöneltilen eleştiriler için bk. Süleyman Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 80-92, Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 179-184.

⁹ Bk. Ramazan Doğanay, “Tâbiûnin Rivâyetleri Üzerine Bir Analiz -Muvatta Örneği-” (İslâmî İlimlerin Kurucu Nesli Tâbiûn - Tâbiûn Kimliği ve İslâmî İlimlerin Tesisi- I, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024), 170-173.

kullanılırken, tâbiîn sözü veya tatbikatını ifade etmek üzere ise eser terimi istimal edilmiştir.¹⁰

Ulemânın kâhîr ekseriyetine göre maktû, bağlayıcı değildir. Meselâ Ebû Hanîfe (öl. 150/767) kendi görüşünün, tâbiînin akvâli ile çelişmesi durumunda onların görüşünün terk edilebileceğini beyan etmiştir.¹¹ Kezâ Şeybânî de “Bizler, Resûlullah, ashâbı ve sonrasında tâbiînin hadisleri varken Hasan ve İbn Sirîn’in hadisini nasıl alabiliriz!”¹² sözüyle aynı hususa işaret etmiştir. Yine Şâfi’î, Şeybânî ile olan diyalogunda şöyle demiştir:

“...Bizim Allah Resûlü’nden rivâyet ettiğimiz hadisi bırakıp İbrâhim en-Nehaî’den nakletmiş olduğun bir görüşü benimsedin. Oysa İbrâhim’den buna aykırı rivâyet de nakledilmiştir. Bu hususta İbrâhim’den farklı rivâyetler olmasa dahi sen onun görüşünün bağlayıcı olmadığını ileri sürmüştün...”¹³

Durum bu şekilde olsa da bazı tâbiîlerin sahâbilerin çoğuna talebelik yapmış olmaları, böylece onların birikimine vukûfiyet kesbetme durumları, ileride zikredileceği üzere özellikle de bazı tâbiîlerin merfû veya mevkûf bilgiyi kendi fetvâsı olarak nakletmiş olması onların rivâyetlerine olan talebi daha da artırmıştır. Her ne kadar maktû rivâyet bağlayıcı olmasa da sünnet bilgileri, ilk nesillerden olmaları ve ilmi hassasiyetleri gibi gerekçelerle özellikle bazı tâbiîlerin görüş ve tatbikatı, sonraki dönemin ifadesiyle mezhep içerisinde rağbet görmüş ve çoğu mesâilde dikkate alınmıştır.

2- Kitâbü'l-Âsâr'ların Hadis Musannefâtı Arasındaki Yeri

Kitâbü'l-Âsâr'ların hadis külliyyâtı içindeki konumuna bakmadan evvel Hanefî hadis anlayışına yön veren bazı önemli isimlere değinmek gerekmektedir. Hiç şüphesiz Hanefî hadis anlayışını şekillendiren sahâbîler arasında ilk sırada Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652) gelmektedir. Hz. Ömer (öl. 23/644) hilafeti döneminde Sa'd b. Ebî Vakkâs'a (öl. 55/675) tesis ettirdiği Kufe şehrine,¹⁴ insanlara Kur'ân talim etmesi ve ihtiyaç duyacakları sünnet bilgisini öğretmesi için Abdullah b. Mes'ûd'u göndermiştir.¹⁵ Abdullah b. Mes'ûd dışında Sa'd b. Ebî Vakkâs, Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656), Ammâr b. Yâsir (öl. 37/657), Selmân el-Fârisî (öl. 36/656), Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (öl. 42/662) ve Ali b. Ebî Tâlib (öl. 40/661) de Kufe'de birtakım önemli görevlerde bulunmuşlar ve Kufe hadis anlayışına etki

¹⁰ Şâfi'î, *el-Ümm*, thk. Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011), IX/201; Maktû rivâyet için kullanılan diğer terimler için bk. Mustafa Macit Karagözoğlu, *Maktû Hadis ve Delil Değeri*. (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), 5-13.

¹¹ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b Ahmed b Sehl Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afganî (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), II/114; Bu hususta detaylı bilgi için bk. Doğanay, *Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şeybânî ile Şâfi'î'nin Rolü*, 235.

¹² Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), IX/448.

¹³ Şâfi'î, *el-Ümm*, IV/391-392.

¹⁴ Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Futûhu'l-buldân* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 270.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1957), VI/89.

etmişlerdir.¹⁶ Bunlardan özellikle Ali b. Ebî Tâlib başkent yapmış olduğu Kufe'yi ilmi açıdan canlandırmıştır.¹⁷

Abdullah b. Mes'ûd'un hadis ve fıkıh birikimini, öğrencileri Alkame b. Kays (öl. 62/681), Mesrûk b. el-Ecdâ' (öl. 63/682), Esved b. Yezîd (öl. 75/694), Kâdî Şüreyh (öl. 78/697), Zir b. Hubeyş (öl. 82/701) ve Abdurrahmân b. Yezîd (öl. 98/716) gibi tâbiiler almışlardır.¹⁸ Onlardan sonra gelen tabaka içerisinde en çok dikkat çeken ve sonraki Irâk ulemasını etkileyen isim şüphesiz İbrâhim en-Nehaî'dir (öl. 96/714). İbrâhim'in birikimi ise özellikle Hammâd b. Ebî Süleymân (öl. 120/738) vasıtasıyla Ebû Hanîfe'ye intikal etmiştir.¹⁹

Irâk rey yaklaşımını benimseyen ulemâ arasında kıyâs delilini ilk defa tasrîh eden âlimin İbrâhim en-Nehaî olduğu belirtilmiştir. Nitekim o "Ben bir hadis işitirim, ona yüz meseleyi kıyâs ederim" demiştir.²⁰

Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin fikhî istinbâtlarında sıklıkla İbrâhim'e atıfta bulunmaları, tamamen onun mukallidi olmalarından kaynaklanmamaktadır. Aksine bu durum onların bilgi üretmede müstakil müctehid olduklarını; ilgili konuda ilk defa o görüşü ortaya koyanın kendileri olmadıklarını bu sebeple de İbrâhim'i çokça zikrettiklerini göstermektedir.²¹

Haneî ulemâsı, sahâbenin icmâ ve ittifaklarını bağlayıcı kabul etmiş, sahâbenin ihtilâfı durumunda ise ilgili görüşlerden birini tercih etme yoluna gitmiştir. Tâbiînin görüşlerine gelince Ebû Hanîfe bu hususta şu meşhur sözünü söylemiştir:

"Ben bir hükmü bulabiliyorsam Allah'ın Kitâb'ını esas alırım. Hakkında hüküm bulamadığım durumda ise Allah Resûlü'nün sünnetini ve sikalardan sikalara nakledilmek suretiyle gelmiş olan sahîh âsârı alırım. (İlgili konuda) Resûlullah'ın sünneti bulunmuyorsa O'nun (sav) ashâbından dilediğimin kavlini alırım dilediğiminkini de almam. Elbette (bunu yaparken) onların görüşleri kapsamından çıkıp başka bir kimsenin görüşünü benimsemem. İbrâhim, eş-Şa'î, el-Hasen, İbn Sîrîn ve Saîd b. Müseyyeb'e - icthâdda bulunmuş pek çok kişiyi saydı- gelince onlar gibi benim de icthâd etme hakkım vardır."²²

¹⁶ Muhammed Zâhid Kevserî, *Fikhu ehli'l-Irâk ve hadîsuhum*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriye li't-Türâs, 2002), 42; Detaylı bilgi için bk. Doğanay, *Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şeybânî ile Şâfiî'nin Rolü*, 40.

¹⁷ Bu hususta bk. Hüseyin Kahraman, *Ehl-i Rey Yurdu Kûfe'de Özgün Bir Hadis Âlimi 'Âmir eş-Şa'î* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 71-72.

¹⁸ Ebu'l-Hasen Ali İbn Medîni, *'İlelül-hadis ve ma'rifetü'r-ricâl ve't-târîh*, thk. Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî (Suûdi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzi, 2005), 113-114; Heysem Hazne, *Tetavvuru'l-fikri'l-usulîyyi'l-Haneî-Dirâse târîhiyye tahlîliyye tatbîkiyye*- (Ammân: Dârü'r-Râzî, 2007), 101; Detaylı bilgi için bk. Doğanay, *Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şeybânî ile Şâfiî'nin Rolü*, 40.

¹⁹ Şeybânî, *el-Âsâr*, thk. Hâlid el-Avvâd (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2011), I/7 (Mukaddime); Haneî mezhebinin ilim silsilesi hakkında detaylı bilgi için bk. Halit Özkan, *Hicri İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2006), 196-213.

²⁰ Bk. Hazne, *Tetavvuru'l-fikri'l-usulîyyi'l-Haneî*, 101.

²¹ Haneî mezhebinde İbrâhim'in görüşlerinin bağlayıcı olup olmadığı tartışması hakkında bk. Hazne, *Tetavvuru'l-fikri'l-usulîyyi'l-Haneî*, 101-109.

²² Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetu'd-Dûrî)*, thk. Nûr Seyf Ahmed Muhammed (Mekke: Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1979), IV/63-64; Hazne, *Tetavvuru'l-fikri'l-usulîyyi'l-Haneî*, 111.

Görüldüğü üzere Irâk rey yaklaşımına göre maktû hadis bağlayıcı değildir. Durum böyle olmakla birlikte günümüze intikal etmiş olan ve aynı zamanda ilk hadis kitaplarından olan *Kitâbü'l-Âsâr*'lar bu açıdan incelemeye değerdir. Zira Hanefîlerin en önemli hadis kitapları arasında yer almış olan ve Hanefî hadis birikiminin bir kısmını günümüze taşımaya vesile olan bu eserlerde azımsanmayacak oranda maktû rivâyetin yer aldığı dikkat çekmektedir.

Öncelikle Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ına bakıldığında Ebu'l-Vefâ el-Efgânî'nin (öl. 1975) tahkik etmiş olduğu nüshada 1067 rivâyet yer almaktadır.²³ Fakat bazı konularda birlikte zikredilen rivâyetler ayrı ayrı olarak değerlendirildiğinde tespitlerimize göre 203 merfû, 345 mevkûf ve 537 maktû olmak üzere toplam 1085 rivâyetin mevcut olduğu görülmektedir. Bu eser, bir nevi ahkâm hadisleri kitabı mesabesindedir.²⁴ Kitapta Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe dışındaki hocalarından nakletmiş olduğu bazı rivâyetler bulunuyor olsa da eser kimileri tarafından Ebû Hanîfe'ye nispet edilmiştir.²⁵

Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Âsâr*'ındaki hadis sayısına gelince Hâlid Avvâd'ın tahkik etmiş olduğu nüshada toplam 913 hadis yer almaktadır. Eserde 535 maktû rivâyet bulunmakta olup bazı rivâyetlerde birden fazla kişinin adı geçebilmektedir. Bunlar da ayrı olarak hesaplandığında sayı 550'ye yaklaşmaktadır.

Kitâbü'l-Âsâr'daki 913 hadisten sadece 26 tanesi Ebû Hanîfe dışındaki hocalarından mervîdir. Şeybânî, söz konusu 26 rivâyeti²⁶ toplamda 17 farklı hocasından nakletmiştir.²⁷ Eser aslı itibariyle Şeybânî'ye ait olsa da Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'i olarak da değerlendirilebilir.²⁸

Her iki eserde de hadisler ekseriyetle "Ebû Hanîfe-Hammâd b. Ebî Süleymân- İbrâhim" tarihiyle gelmektedir. Maktû rivâyetlerde özellikle de İbrâhim'den gelen rivâyetlerde soru-cevap üslubu sıklıkla görülmektedir.²⁹ Bu rivâyetler genellikle Hammâd'ın İbrâhim'e sorusu, İbrâhim'in de ona cevabı şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Şeybânî genellikle rivâyeti naklettikten sonra kendi görüşünü "ve bihi ne'huzu", "bihâzâ ne'huzu", "bihâzâ kullihî ne'huzu", "hüve kavlu Ebî Hanîfe", "kavlü'l-âmme" gibi ifadelerle belirtirken Ebû Yûsuf böyle bir yöntem takip etmemiştir. Bu açıdan Ebû Yûsuf'un hadisçilerin metoduna uygun hareket ettiği ifade edilebilir.

²³ Ya'kûb b. İbrâhîm Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Haydarâbâd: Lecnetü'l İhyâi'l-Me'ârifî'n-Nu'mâniyye, 1431); Bu hususta ayrıca bk. Özşenel, *Ebû Yûsuf*, 32.

²⁴ Özşenel, *Ebû Yûsuf*, 30.

²⁵ Bu hususta bk. Özşenel, *Ebû Yûsuf*, 30.

²⁶ Yorulmaz ise bu türden olan rivâyetlerin sayısının 23 olduğunu ifade etmiştir. *el-Âsâr*'ın sened şeması hakkında bk. Kalkan Yorulmaz, Nilüfer, *Ehl-i Rey'in Rivayet Anlayışı*, 51-53.

²⁷ Ayrıca bk. Doğanay, *Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şeybânî ile Şâfiî'nin Rolü*, 102-103.

²⁸ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Ta'cîlû'l-menfa'a bi zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erba'a*, thk. İkrâmullah İmdâdulhak (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1996), I/239; Yorulmaz ise Şeybânî'nin Ebû Hanîfe dışındaki 17 farklı hocasından nakledilmiş olan rivâyetlerin eserde bulunmasını gerekçe göstererek bu kitabın, Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'i olarak değerlendirilmeyeceğini ileri sürmüştür. Kalkan Yorulmaz, Nilüfer, *Ehl-i Rey'in Rivayet Anlayışı*, 61.

²⁹ Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Âsâr*'ındaki soru-cevap üslubu hakkında bk. Kalkan Yorulmaz, Nilüfer, *Ehl-i Rey'in Rivayet Anlayışı*, 89-90.

Şeybânî yukarıdaki ifadeleri, rivâyetteki otoriteyle aynı görüşte olduğu zaman kullanmıştır. Onunla aynı kanaate sahip değilse bu durumda ya şartlı kabul veya tercih ya da doğrudan ret yolunu benimsemiştir. Reddederken ise “lesnâ ne’huza bihâzâ” veya “emmâ kavlünâ” gibi ifadelerle bu husustaki görüşünü ortaya koymuştur.

Hülâsa bu iki eser, günümüze ulaşmış en kadîm hadis eserleri ve Hanefî hadis anlayışını yansıtan kitaplar olmaları hasebiyle son derece önemlidir. Bu eserlerde merfû, mevkûf ve maktûlar bir arada verilmiştir. Her iki eserde de maktû rivâyetler, merfû ve mevkûfların toplam sayısından fazladır. Ebû Yûsuf, kitabında tam bir hadisçi gibi davranmak suretiyle kendi yorum ve görüşlerine yer vermezken Şeybânî ise kendi şahsi görüşlerini, hocası Ebû Hanîfe’nin kavlini ve genel ulemânın kanaatini naklederek rivâyetten sonra fikhî faaliyette de bulunmuştur. Bu durum, onu Ebû Yûsuf’tan ayıran önemli bir husus olmuştur. Bu eserlerin isimlerinin *el-Âsâr* olması da üzerinde durulması gereken bir diğer konudur. Aslında onlar bu isimlendirmeye, Irâk ulemâsına yönelik ortaya atılan rey ithâmı gibi tenkitleri bertaraf etmek istemişler ve âsârla amel edenlerin aslında kendileri ve yolunda gittikleri fukahâ olduklarını ispatlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla adı geçen eserlerde, aslında Irâk ehlinin fikhî faaliyetlerinde referans aldıkları rivâyetlerin bir kısmı toplanmıştır. Kezâ mezkûr kitaplar kendilerini “ehlî’l-âsâr” olarak tavsif eden Medinelilere³⁰ karşı bir reddiye mesabesindedir. Elbette bu durum daha çok eserin başlığında tebârüz etmiş bir durumdur. Bu eserlerde, rivâyetlerden müteşekkil olmaları sebebiyle karşı yaklaşımın görüşlerine veya delillerine atıfta bulunulmamıştır. Bu tartışmalar ve karşı tarafın delillerinin tenkit ve tahlili Şeybânî’nin *el-Hucce alâ ehlî’l-Medîne* isimli eserinde fazlasıyla yapılmıştır.³¹

Tüm bunlar, mezkûr eserlerin gerek hadis ilmi gerekse Hanefî hadis anlayışını yansıtmaları açısından son derece önemli olduğunu ortaya koymakta ve her iki eserde yer alan rivâyetlerin yarısından fazlasının maktûlardan oluşması hasebiyle bu açıdan eserlerin tetkik edilmesini zorunlu ve önemli kılmaktadır. Elbette iki eser arasındaki organik bağdan dolayı zaman zaman Şeybânî’nin eserine müracaat edilecek olsa da tablolardaki veriler ve seçilen rivâyet örnekleri sadece Ebû Yûsuf’un eseriyle tahdîd edilmiştir.

3- Ebû Yûsuf’un *Kitâbü’l-Âsâr*’ında Yer Alan Maktû Rivâyet Sahibi Tâbiîlerin Coğrafi Dağılımı

Kitâbü’l-Âsâr’lar incelendiğinde bu eserlerde mevcut olan maktû rivâyetlerin büyük bir kısmının Kufeli tâbiîne ait olduğu görülmektedir. Bununla birlikte diğer beldelerde yaşayan bazı tâbiînin görüş ve tatbikatları da eserlerde yer almıştır. Yapılan araştırma neticesinde Ebû Yûsuf’un eserinde 22 tâbiînin maktû rivâyetlerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında 3 yerde ise mübhem maktû olarak isimlendirebileceğimiz rivâyet bulunmaktadır. Diğer taraftan Şeybânî’nin eserinde ise 21 tâbiînin maktû rivâyeti mevcuttur. Araştırmamız neticesinde Ebû Yûsuf’un bu eserinde yer alan maktû hadislerin sahibi olan tâbiîlerin coğrafi dağılımı kronolojik olarak şu şekildedir:

³⁰ Meselâ Şeybânî, *el-Hucce* isimli eserinde bu hususta Medinelilere şu tenkidi yöneltmektedir: “Ehlî Medîne âsâr kabul eder diyen kişiye şaşılır. Onlar, âsâr rivâyet ediyorlar sonra da hakkında bir eser olmayan şeye binaen açıkça rivâyeti terk ediyorlar.” Şeybânî, *Kitâbu’l-hucce ‘alâ Ehlî’l-Medîne*, thk. Mehdi Hasan el-Keylânî el-Kâdirî (Beyrut: ‘Âlemu’l-Kütüb, 2006), 1/58.

³¹ Şeybânî, *Hucce*, I/32-33, 48, 58.

Tablo 1: Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında Yer Alan Maktû Rivâyet Sahibi Tâbiîlerin Coğrafi Dağılımı

Sıra No	Adı	Belde
1	Abdurrahmân b. Sâbit (öl. 54/673) (Sahâbî-tâbiî olduğu ihtilaflı)	Mısır
2	Alkame b. Kays (öl. 62/682)	Kufe
3	Mesrûk b. el-Ecda' (öl. 63/683)	Kufe
4	Ebû Meysere ('Amr b. Şürahbîl) (öl. 63/683)	Kufe
5	İbn Ziyâd (öl. 67/686)	Basra-Kufe
6	Esved b. Yezîd (öl. 75/694)	Kufe
7	Kâdî Şüreyh (öl. 80/699)	Kufe
8	Muhammed b. el-Hanefiyye (öl. 81/700)	Medine-Mekke
9	Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713)	Medine
10	Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713)	Mekke
11	İbrâhim en-Nehaî (öl. 96/714)	Kufe
12	Mücâhid (öl. 103/721)	Mekke
13	Mûsâ b. Talha (öl. 103/721)	Kufe
14	Şa'bî (öl. 104/722)	Kufe
15	Sâlim b. Abdullah (öl. 106/725)	Medine
16	Tâvûs b. Keysân (öl. 106/725)	Mekke
17	Hasan el-Basrî (öl. 110/728)	Basra
18	Muhammed b. Sirîn (öl. 110/729)	Basra
19	Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732)	Mekke
20	Muhammed b. el-Bâkır (öl. 114/733)	Medine
21	Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî (öl. 126/744)	Mekke
22	Kâdî Abdü'l-A'lâ (öl. ?)	?
23	Ashâbu Abdullah b. Mes'ûd	-
24	Ba'du ashâbi Ebî Hanîfe	-
25	Ebû Hanîfe (belâğ)	-

Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında yer alan 537 maktû rivâyetin, 494'ü Kufeli tâbiîlere aitken sadece 43 tanesi diğer İslâm beldelerinde yaşayan tâbiîlerin söz veya tatbikatıdır.

Bu eserde yer alan ve adı tasrîh edilen 22 tâbiiden 7'si Kufe ve 2'si de Basra'dandır. Buna mukabil Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Âsâr*'ında mevcut olan 535 maktûun 508 tanesi Kufeli tâbiilere aitken sadece 27 tanesi diğer beldelerde yaşayan tâbiine aittir. Bu eserdeki 21 tâbiiden 11'i Kufe, 2'si ise Basra'dandır. Geriye kalan tâbiiler ise diğer İslâm beldelerinden olup rivâyet sayıları ileride geleceği üzere kitapta son derece azdır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Ebû Yûsuf genellikle kendi bölgesindeki tâbiilerin rivâyetlerini öncelemiştir. Bununla birlikte bazen diğer ilim havzalarından da istifade etmiştir. Bu durum onun diğer bölgelere karşı tamamen savunmacı bir yaklaşıma sahip olmadığını aksine onların görüşlerine önem verdiğini göstermektedir. Elbette diğer bölgelerin hadis ve fıkıh birikiminden yararlanmakla birlikte ağırlıklı istifade kaynağı kendi beldelerindeki İbrâhim en-Nehaî gibi önemli şahsiyetler olmuştur.

4- Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ındaki Maktû Rivâyetlerin Tâbiilere Göre Dağılımı

Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında adı rivayet sahibi olarak tasrîh edilen 22 tâbi bulunurken Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Âsâr*'ında ise toplam 21 tâbinin kavli ve tatbikatı yer almaktadır. Diğer taraftan Ebû Yûsuf'un eserindeki maktû rivâyetlerin sayısı 537 iken Şeybânî'nin kitabında bu sayı 535'tir. Aşağıdaki tabloda Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında söz konusu tâbiiler ve rivâyet sayıları adet çokluğu açısından sıralı olarak verilmiştir:

Tablo 2: Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ındaki Maktû Rivâyetlerin Tâbiilere Göre Dağılımı

Sıra No	Adı	Rivâyet Sayısı
1	İbrâhim en-Nehaî	439
2	Saîd b. Cübeyr	19
3	Şa' bî	14
4	Hasan el-Basrî	11
5	Kâdî Şüreyh	11
6	Atâ b. Ebî Rebâh	8
7	Alkame b. Kays	7
8	Mesrûk	5
9	Mücâhid	3
10	Ebu'z-Zübeyr	3
11	Muhammed b. el-Bâkır	2
12	Sâlim	2
13	Tâvûs	2
14	Esved	1
15	Ebû Meysera 'Amr b. Şürahbîl	1

16	İbn Sirîn	1
17	İbn Ziyâd	1
18	Saîd b. Müseyyeb	1
19	Kâdî Abdü'l-A'îlâ	1
20	Mûsâ b. Talha	1
21	Muhammed b. el-Hanefiyye	1
22	Abdurrahmân b. Sâbit (Sahâbî-tabîi olduğu ihtilaflı)	1
23	Ashâbu Abdullah b. Mes'ûd	1
24	Ba'du ashâbi Ebî Hanîfe	1
25	Ebû Hanîfe (belâğ)	1

Ebû Yûsuf'un eserindeki maktû rivâyet sayıları dikkatle incelendiğinde iki meselenin son derece dikkat çektiği görülmektedir. Bunlardan ilki eserde çokça maktû rivâyetin yer alıyor olmasıdır. Diğeri ise İbrâhim en-Nehaî'nin bâriz bir farkla ilk sırada bulunmasıdır. Bu durum Şeybânî'nin mezkûr eseri için de söz konusudur.

İlk hususa bakılacak olursa Ebû Yûsuf ile Şeybânî, hocaları Ebû Hanîfe'nin menhecini benimseyerek maktû rivâyeti bağlayıcı olarak görmemişlerdir. Onların nazarında tâbiînin akvâli bağlayıcı olmasa da özellikle bazı tâbiîlerin görüşleri onlar için ehemmiyet arz etmiştir. Bu durum hoca-talebe ilişkisiyle açıklanması gerekli olan bir husustur. Zira Irâk rey yaklaşımında hoca ve onun metodu ön planda tutulmuş, mezhep içi devamlılık düşüncesi ile coğrafi faktör göz önünde bulundurulmuştur. Nitekim Ebû Hanîfe ve öğrencileri, kendi görüşlerini geçmişi dikkate almadan vazetmek yerine önceki nesillerin ilmî birikimine dayanmayı tercih etmişlerdir. Bu da maktû rivâyetlere atıfta bulunmayı mezhep sistematığının doğal bir parçası hâline getirmiştir. *el-Âsâr*'daki maktû rivâyetlerin büyük bir kısmının Kufeli tâbiîne ait olması, Hanefîlerin kendi ilmî çevrelerinin ilmî birikimini tercih ettiklerinin göstergesi olarak düşünülmelidir.

Diğer taraftan bu durum, Ebû Yûsuf ve Şeybânî gibi sonraki dönem âlimlerinin onlara hiç muhalefet etmedikleri anlamına da gelmemektedir. İleride temas edileceği üzere Ebû Yûsuf ile Şeybânî bazı konularda ilim silsilelerinde önemli mevki ihraz etmiş olan İbrâhim en-Nehaî gibi kimselere dahi tam muhalefet etmişler veya kısmî görüş ayrılığı yaşadıklarını beyan etmişlerdir.

Mezhep içerisinde İbrâhim en-Nehaî'nin görüşleri ve tatbikatına sıklıkla müracaat edilmesinin sebeplerine bakılacak olursa bu onun, Hz. Peygamber'in sünneti ile sahâbenin akvâlini ve bunlardan elde edilen fikhî birikimi, nâsih-mensûh gibi hadis ilimlerini bilen bir âlim olması hasebiyle zamanında Irâk'ta sünneti en iyi bilen tâbiîlerden biri olarak kabul edilmesiyle alakalı bir durumdur.³² Hatta bu hususta rivâyet edildiğine göre İbrâhim en-Nehaî "kâle Resûlullah" demeyi büyük bir mesuliyet olarak

³² İbrâhim en-Nehaî'nin ehl-i rey içerisindeki konumu hakkında yapılmış etraflı bir çalışma için bk. Özşenel, *Hadis-Rey*, 115-119.

telakki ettiğinden çoğu zaman “kâle Abdullah” veya “kâle Alkame” demeyi daha kolay bulmuştur.³³

Yukarıdaki tabloda yer alan tâbiilerden bir diğeri olan Alkame b. Kays, Neha kabilesine mensup olup Kufe’de yaşamıştır. O aynı zamanda Esved b. Yezîd’in amcasıdır.³⁴ İbn Mes’ûd’dan Kur’ân, fıkıh ve hadis cihetinden yararlanmıştır. İbn Mes’ûd “Benim bildiğim her şeyi o biliyor” diyerek onun yetkinliğine işaret etmiştir. İbrâhim en-Nehaî onun yeğenidir.³⁵ Alkame, yakınları tarafından Abdullah b. Mes’ûd’a benzetilmiştir.³⁶

Mesrûk b. el-Ecda’, Hemdân kabilesine mensuptur.³⁷ O da Kufe’de yaşamıştır. Aynı zamanda kâdılık da yapmıştır. Şa’bî, fetvâ hususunda Mesrûk’un Şüreyh’den daha bilgili olduğunu ifade etmiştir. Yine Şa’bî, Mesrûk “Bir hüküm verip hakka muvafakat etmem veya doğru karar vermem, bana Allah yolunda bir yıllık ribâtthan daha sevimlidir” dediğini nakletmiştir.³⁸ Hatta hiçbir Hemdânlı kadının Mesrûk gibisini dünyaya getirmedigi söylenmiştir.³⁹

Esved b. Yezîd de Alkame gibi Neha kabilesine mensuptur.⁴⁰ İbrâhim en-Nehaî’nin dayısı olan Esved ilim ve bu ilimle amelde zirve bir şahsiyet olarak kabul edilmiştir.⁴¹

Yukarıdaki râvilerden Şa’bî, meşhûr sahâbîler ve tâbiilerden hadis ve fıkıh birikimini elde etmiştir.⁴² Şa’bî sahâbe kavli hakkında “Sana Hz. Peygamber’in ashâbından tahdis ettiklerini al. Kendi görüşleriyle söylediklerinin üzerine bevlet (at gitsin)”⁴³ demiştir. İbn Ebî Leylâ (öl. 148/765), Şa’bî’nin sâhibü’l-âsâr, Nehaî’nin ise sâhibü’l-kıyâs olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

Ali b. el-Medîni (öl. 234/848), Allah Resûlü’nün ashâbı arasında talebeleri olup da onun görüşünü takip eden, yolundan giden üç sahabî olduğunu, bunların; Abdullah b. Mes’ûd, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Abbâs olduğunu ifade etmiştir. Ardından Abdullah b. Mes’ûd’un fetvasıyla fetvâ veren ve onun kıraatıyla okuyan talebeleri olarak ise

³³ Ahmed Emîn, *Duha’l-İslâm* (y.y.: Mektebetü’l-‘Usra, 1997), II/160.

³⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI/146-147; Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdulmuidd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Me’ârifî’l-Osmâniyye, 1973), V/207.

³⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V/208.

³⁶ Ebû’l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1980), XX/302.

³⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI/138.

³⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI/144.

³⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI/141.

⁴⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI/134.

⁴¹ Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Mecmû’atun mine’l-muhakkikîn (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985), IV/50.

⁴² Bu hususta yapılmış etraflı bir çalışma için bk. Kahraman, ‘*Âmir eş-Şa’bî*, 143-153.

⁴³ el-Bagdâdî el-Hatîb, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyâd: Mektebetü’l-Me’ârif, 2007), II/190.

⁴⁴ Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadis ve’l-muhaddisûn* (Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1958), 197.

Alkame b. Kays, el-Esved b. Yezîd, Mesrûk, 'Abîde es-Selmânî, el-Hâris b. Kays, Amr b. Şurahbîl'in isimlerini kaydetmiştir.⁴⁵ İbn Sirîn ise bu hususta şöyle demiştir:

“Abdullah b. Mes'ûd'un ashâbı (talebeleri) beş taneydi. Onlardan bir kısmı 'Abîde ile başlayıp ikinci sıraya el-Hâris'i koymuş, kimisi de el-Hâris ile başlayıp 'Abîde'yi ikinci sıraya, Mesrûk, Alkame ve Şüreih'i üçüncü sıraya koymuştur. Bunların her birinde bir kusur (engel) var idi: el-Hâris, şaşî, 'Abîde, şaşî, Mesrûk, kambur, Alkame –dediklerine göre-kötürüm, Şüreih ise köseydi.”⁴⁶

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Âsâr*'ında tâbiînin görüşleri hüccet olarak görmemiş olsa da bunları kullanmış, hatta bazı mesâilde Ebû Hanîfe'nin görüşlerine tercih etmiştir.⁴⁷ Kezâ bazı konularda onun hadise binaen hocası Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği görülmektedir.⁴⁸

Diğer taraftan Şeybânî'nin “İlk nesilden daha fakîh bir topluluk mu geldi? İlim ancak bu hususta ruhsat vermiş olan ilklerin ilmidir. Fıkıh da onların fıkıhıdır. Onlar, Allah Resûlü'nün durumunu daha iyi biliyorlar ve O'nu anlama hususunda bizden daha fazla çaba harcıyorlardı (ekrabu bihi cehden minnâ). Şayet onlar bunu kabîh görmüş olsalardı onu yapmazlardı.”⁴⁹ şeklindeki ifadesi sahâbe tatbikat ve kavillerini sünnet kapsamında değerlendirdiğini, buna mukabil tâbiî görüşlerini genel olarak sünnet kapsamında ele almadığını göstermektedir.⁵⁰ Şâfi'î, Şeybânî ile olan tartışmasında 'Biz bazen, delilimiz buradaki hüccetimizden daha zayıf olan yerde tâbiînin bazısına muhalefet ediyoruz. Ayrıca sen tâbiînden bir kimsenin görüşünün bağlayıcı olduğu kanaatinde değilsin. Öyleyse bununla nasıl ihticâc ediyorsun?’⁵¹ ifadelerine yer vermektedir. Tüm bunlar maktû rivâyetin, Şeybânî nazarında bağlayıcı olmadığı fikrini teyit etmektedir.

Tâbiînin akvâli ve tatbikatı bağlayıcı olmasa da Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*'ın yarısından fazlasını bu kabilden rivâyetleri seçerek oluşturmuştur. Her iki eserdeki aynîlik ancak hoca-talebe ilişkisi, coğrafi faktör ve mezhep içi devamlılık düşüncesi üzerinden açıklanabilir. Gerek rey yaklaşımında gerekse ehl-i hadis yaklaşımında ilim silsilesinde yer alan simaların önemli bir yeri ve otoritesi bulunmaktadır. Bu durum, Hanefîler olarak maruf olacak olan rey yaklaşımında daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Hanefî ulemâya göre gelenek içerisinde yer alan otoritelerin konu hakkındaki görüşleri önemli

⁴⁵ İbn Medînî, *İlel*, 107-108; İbn Medînî devamında ise şöyle demiştir: “Abdullah b. Mes'ûd'un bu altı öğrencisinin (ashâb) görüşünü benimseyen ve onların fetvasıyla fetvâ veren ashâbı: İbrâhim en-Nehaî: İbrâhim bu altıdan Esved, Alkame, Mesrûk, 'Abîde ile karşılaştı. el-Hâris b. Kays'tan semâda bulunmamıştır. Amr b. Şurahbîl'den de semâda bulunmamıştır. Hemmâm b. el-Hâris aracılığıyla ondan rivâyette bulunmuştur. 'Âmir: el-Hâris b. Kays dışında hepsinden semâda bulunmuştur. Hâris, Ali ile birlikte katledildi. Kufe ehlinde bunları en iyi bilen, onların fetvasıyla fetvâ veren ve onların yolundan giden A'meş ve Ebû İshâk'tır. A'meş: Kendisinden önce yaşamış olan bu kişileri bir kişi hâric (Ebû İshâk es-Sebî'i) en iyi bilendir. A'meş bunlardan hiçbirisiyle karşılaşmadı. Ebû İshâk; onlardan Esved b. Yezîd, Mesrûk, 'Abîde es-Selmânî, Amr b. Şurahbîl ile karşılaştı, Alkame ve el-Hâris b. Kays ile karşılaşmadı. Meyleden iki kişi: Bunlardan sonra Süfyân es-Sevrî, onların yolundan gider ve fetvalarıyla fetvâ verirdi. Süfyân'dan sonra Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Süfyân es-Sevrî'nin ve Abdullah'ın ashâbının görüşünü benimserdi.” İbn Medînî, *İlel*, 116-119.

⁴⁶ İbn Medînî, *İlel*, 110.

⁴⁷ Aktepe, *Sünnet*, 151.

⁴⁸ Bk. Ünal, *Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, 87-90.

⁴⁹ Şeybânî, *Hucce*, I/191.

⁵⁰ Bu hususta ayrıca bk. Aktepe, *Sünnet*, 168.

⁵¹ Şâfi'î, VI/437.

olduğundan onların fetvâ ve ictihâdlarına sıklıkla müracaat edilmiştir. Hatta başta *Kitâbü'l-Âsâr*'lar olmak üzere ilk dönem mezhep eserleri incelendiğinde fûrûda Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin İbrâhim en-Nehaî'nin görüşleriyle büyük ölçüde benzeştiği müşahede edilmektedir. Bu son derece tabîî bir durumdur. Elbette fûrûdaki bu büyük benzeşme Ebû Hanîfe'nin salt İbrâhim mukallidi olduğu manasına da gelmemektedir. Zira Ebû Hanîfe mezhebin sistematîği açısından İbrâhim'den ayrılmaktadır. Bayder, kurucu imamların faaliyetlerini şu şekilde kaydetmiştir: "1) Bir usûl tesis etmek. 2) Tüm fikhî meselelere çözümler üretmek. 3) Fikhî tedvin etmek."⁵² Bayder'in dikkat çektiği üzere Ebû Hanîfe'yi İbrâhim'den ayıran temel hususlar, bir usûl ortaya koymuş olması, farazî fıkha dahi varmak suretiyle tüm fikhî mesâile çözüm üretmeye çalışması ve fikhın tüm konularını tedvin etmiş olmasıdır.

Hülâsa Alkame (öl. 62/681) Mesrûk b. el-Ecda' (öl. 63/682) el-Esved b. Yezîd (öl. 75/694) Şüreyh b. el-Hâris (öl. 78/697) İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî (öl. 96/715) Hammâd b. Ebî Süleymân (öl.120/738) gibi isimler, ilerleyen süreçte Hanefîlik olarak isimlendirilecek olan rey ehlinin son derece önemli simaları olduğundan Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında bu kişilerin çok sayıda rivâyetleri (müntehâsı yer aldıkları) bulunmaktadır. Bunlardan özellikle de İbrâhim'in rivâyetleri ilk sırada gelmektedir. Bunun nedeni, döneminde ve bölgesinde sünneti ve sahâbenin tatbikatını en iyi bilen kişilerden biri olması, rivâyetlerini genellikle fetvâ formunda nakletmesi, ihtiyâtlı rivâyet anlayışını benimsemesi, fikhî yetkinliği ve mezhep içerisinde rey ve kıyâs kavramlarının teorik temellerini ortaya koyan ilk âlimlerden biri olmasıdır. Yukarıdaki tablodan hareketle Hanefî düşüncede Irâkî tâbiîlerin esas alınmasının sebebi olarak mezhep içi devamlılık düşüncesi ile coğrafi faktörün de etkili olduğu ifade edilmelidir.

5- Maktû-Merfû İlişkisi

Daha önce ifade edildiği üzere özellikle İbrâhim ve Sâid b. Müseyyeb gibi tâbiîlerin çoğu zaman merfû hadisi fetvâ şeklinde naklettikleri görülmektedir.

İbrâhim en-Nehaî sahâbîler arasında tercihte bulunma ihtiyacı duyduğunda ise fakîh olanı, fakîh olmayana tercih etmiştir. Bu kabilden olarak rûkû ve secdeye giderken ellerin kaldırılması gerektiğini bildiren hadisi rivâyet eden Vâil b. Hucr hakkında İbrâhim şöyle demiştir: "Vâil, Hz. Peygamber ile birlikte hiç namaz kılmamış ve O'nu daha öncesinde hiç görmemiş bir bedevîdir? O, Abdullah ve ashâbından daha alim midir ki o (Hz. Peygamber'den gördüğünü) ezberlemiş, diğerleri de muhafaza edememişler?"⁵³ Bu da İbrâhim'in, râvide fakîh olma kriterini aradığını göstermektedir.⁵⁴

Kezâ İbrâhim "Bir topluluğa Kur'ân'ı en iyi okuyan imamlık yapar" denilmesini "Çünkü o dönemde insanlar (sahâbîler) Kur'ân'ı en iyi okuyan kimselerdi ve dinde en fakîh kişilerdi."⁵⁵ şeklinde izah etmiştir.

⁵² Bayder, Osman, *Kurucu İmama Muhalefetin İmkan ve Sınırı -Hanefî Mezhebi Örneği-* (Ankara: Maarif Mektepleri, 2018), 41.

⁵³ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 21.

⁵⁴ Özşenel, *Hadis-Rey*, 116.

⁵⁵ Şeybânî, *Âsâr*, I/117.

İbrâhîm'in gerek bazı merfû rivâyetleri maktû olarak nakletmiş olması gerekse de fakîh sahabîlere öncelik tanıyıp tercihte bunu göz önünde bulundurmuş olması onu mezhep içerisinde önemli bir yere oturtmuştur.

Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ının incelenmesi neticesinde İbrâhîm'in müntehâsında yer aldığı 71 maktû rivâyetin aslında sarâhaten merfû bir asla dayandığı tespit edilmiştir. Elbette bir makalede bu örneklerin tamamını ele almak mümkün olmasa da burada çalışmanın hedefine ulaşmasını sağlayacak şekilde muhtelif konulardan seçilmiş olan bazı örneklerin merfû-maktû şeklinde mukâyeseli olarak zikredilmesi, ardından bu örneklerin tahlil edilmesi yerinde olacaktır.

Tablo 3: *Kitâbü'l-Âsâr*'da İbrâhîm en-Nehaî'nin Merfû Bir Asla Dayanan Bazı Rivâyetleri

Sıra No	Maktû	Merfû
1	عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ قَالَ الْغَسْلَةُ الْوَاحِدَةُ تُجْزِي إِذَا كَانَتْ سَابِعَةً “Eğer tam yıkanursa abdest azalarını bir defa yıkamak yeterlidir”. ⁵⁶	حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: تَوَضَّأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّةً مَرَّةً “Resûlullah abdest alırken azalarını birer defa yıkamıştır”. ⁵⁷
2	عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ وَسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّهَا قَالَا فِي الْأَذْنَيْنِ: اغْسِلْ مُقَدِّمَهُمَا مَعَ وَجْهِكَ، وَامْسَحْ مُؤَخَّرَهُمَا مَعَ رَأْسِكَ “Kulağın ön tarafını yüzle beraber yıka, arka tarafını ise başla beraber mesh et”. ⁵⁸	عَنْ أَبِي أُمَامَةَ ذَكَرَ وَضُوءَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ الْمَاقِينَ، قَالَ وَقَالَ الْأَذْنَانِ مِنَ الرَّأْسِ (Allah Resûlü) şöyle buyurmuştur: “Kulaklar baştan (birer parça)dır.” ⁵⁹
3	يُوسُفُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ قَالَ: لَا بَأْسَ بِالْمَسْحِ بِالْمِنْدِيلِ بَعْدَ الْوُضُوءِ “Abdest aldıktan sonra mendil ile kurulanmakta bir sakınca yoktur” ⁶⁰	حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ بْنُ الْجَرَّاحِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ حُبَابٍ، عَنْ أَبِي مُعَاذٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خِرْقَةٌ يُنَتِّفِفُ بِهَا بَعْدَ الْوُضُوءِ “Resûlullah'ın abdest aldıktan sonra kurulandığı bir bezi vardı.” ⁶¹

⁵⁶ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 3.

⁵⁷ Buhârî, *Buhârî (Mevsû'atü'l-hadisi'ş-şerîf: el-Kütübü's-sitte)*, nşr. Sâlih b. Abdilaziz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlû's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), Tahâret, 23.

⁵⁸ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 4.

⁵⁹ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud (Mevsû'atü'l-hadisi'ş-şerîf: el-Kütübü's-sitte)*, nşr. Sâlih b. Abdilaziz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlû's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), Tahâret, 51.

⁶⁰ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 5.

⁶¹ Tirmizî, *Câmi'u't-Tirmizî (Mevsû'atü'l-hadisi'ş-şerîf: el-Kütübü's-sitte)*, nşr. Sâlih b. Abdilaziz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlû's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), Tahâret, 40.

4	عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ قَالَ: لَا بَأْسَ بِسُورِ السُّنُورِ، إِنَّمَا هِيَ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ “Kedinin artığında bir sakınca yoktur. Çünkü o ev halkından sayılır.”⁶²	مَالِكٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ حُمَيْدَةَ ابْنَةِ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ قَرْوَةَ، عَنْ خَالِجَتَا، كَيْسَةَ بِنْتُ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، وَكَانَتْ تَحْتَ ابْنِ أَبِي قَتَادَةَ أَنَّمَا أَخْبَرْتَهَا: أَنَّ أَبَا قَتَادَةَ ... فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّمَا لَيْسَتْ بِنَجَسٍ، إِنَّمَا هِيَ مِنَ الطَّوَافِينَ عَلَيْكُمْ أَوْ الطَّوَافَاتِ Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki kedi necis (pis) değildir, o da ev halkından bazısı gibidir.”⁶³
5	قَالَ: ثَنَا يُونُسُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّهُ قَالَ: لَيْسَ شَيْءٌ مِمَّا أَحَلَّ اللَّهُ أَبْغَضَ إِلَى اللَّهِ مِنَ الطَّلَاقِ “Allah’ın helâl kıldıkları arasında en çok buğzettiği şey talâktır.”⁶⁴	حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ عُبَيْدٍ الْجُمُصِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ ابْنِ الْوَلِيدِ الْوَصَّافِيِّ، عَنْ مُحَارِبِ بْنِ دِثَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَبْغَضُ الْحَلَالِ إِلَى اللَّهِ الطَّلَاقُ Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah’a en sevimsiz gelen helal, boşanmadır.”⁶⁵
6	قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ قَالَ: فِي الصَّائِمِ يُدْرِكُهُ الْقَيْءُ: لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ، يَوْمَ صَوْمِهِ، وَإِذَا اسْتَقَاءَ عَمْدًا صَامَ يَوْمُهُ ذَلِكَ وَقَضَى يَوْمًا مَكَانَهُ “Oruçlu iken kusan kişiye hiçbir şey gerekmez, orucunu tamamlar. Eğer kişi kasten kusarsa o gününü tamamlar ve onun yerine bir gün kazâ eder.”⁶⁶	حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ ذَرَعَهُ الْقَيْءُ فَلَيْسَ عَلَيْهِ قِضَاءٌ، وَمَنْ اسْتَقَاءَ عَمْدًا فَلْيَقْضِ “Oruçlu kimse kendisine hâkim olamayarak kusarsa ona kaza gerekmez. Her kim de kendi isteği ile kusarsa orucunu kazâ etsin.”⁶⁷
7	يُونُسُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّهُ قَالَ: إِذَا جَلَسَ الرَّجُلُ قَدَرَ التَّشَهُّدِ ثُمَّ أَخَذَتْ، فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُهُ	حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ: حَدَّثَنَا سَيْفٌ قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا يَقُولُ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعْبَةَ أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ يَقُولُ عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَيْفَ يَبْنِ كَفِّهِ، التَّشَهُّدِ، كَمَا يُعَلِّمُنِي السُّورَةُ مِنَ الْقُرْآنِ...

⁶² Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 7.

⁶³ Ayrıca bk. Mâlik, *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zami (Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân Âl Nahyân li'l-A'mâlî'l-Hayriyye ve'l-İnsâniyye) “Vukûtu's-sâlat”, 22; Ebû Dâvud, *Tahâret*, 38.

⁶⁴ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 128.

⁶⁵ Ebû Dâvud, *Talâk*, 3; Rivâyette yer alan Muhârib b. Disâr (öl. 116/734) mürsel yolla Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmuş olup bir başka rivâyette ise İbn Ömer aracılığıyla muttasıl olarak nakletmiştir. Bk. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrâkin*, thk. Muhammed İbrâhîm Zâyed (Haleb: Dâru'l-Va'y), II/64.

⁶⁶ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 179.

⁶⁷ Ebû Dâvud, *Savm*, 32; Tirmizî, *Savm*, 25; Ayrıca bk. Mâlik, *Muvatta*, *Siyâm*, 1070.

	“(Namaz kılan) kişi, teşehhüd miktarı oturduğu zaman namazı tamam olmuş olur.” ⁶⁸	Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir: “Resûlullah bana, avucum avuçlarının içinde olduğu hâlde Kur’ân’dan sûre öğretir gibi teşehhüdü öğretti...” ⁶⁹
8	عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ كَانَ يَكْرَهُ الْحَدِيثَ بَعْدَ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ إِلَّا فِي خَيْرٍ “İbrâhim en-Nehaî, hayırlı şeyler hariç olmak üzere yatsı namazından sonra konuşmayı mekrûh görürdü.” ⁷⁰	حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا خَالِدُ الْحَدَّاءُ، عَنْ أَبِي الْمُهَالِلِ، عَنْ أَبِي بَرَزَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَكْرَهُ النَّوْمَ قَبْلَ الْعِشَاءِ وَالْحَدِيثَ بَعْدَهَا “Hz. Peygamber, yatsıdan önce uyumayı, ondan sonra konuşmayı (oturup sohbet etmeyi) hoş karşılamaz, mekrûh sayardı.” ⁷¹
9	عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ قَالَ: إِذَا صَلَّيْتُ الْفَرِيضَةَ فِي بَيْتِكَ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَ الْقَوْمِ، فَاجْعَلِيهَا نَافِلَةً؛ فَإِنَّكَ لَا تَسْتَطِيعُ أَنْ تَجْعَلَهَا الْفَرِيضَةَ، وَلَا تُطِيعُكَ الْحَفْظَةُ فَيَجْعَلُوهَا الْفَرِيضَةَ، وَقَدْ صَلَّيْتُ الْفَرِيضَةَ “Evde farz namazı kıldıktan sonra cemaatle birlikte tekrar kılsan bu kıldığını nâfile say. Çünkü sen bunu farz saymaya kadir olamazsın. Hafaza melekleri de sana itaat ederek onu farz sayamazlar. Çünkü sen farzı (öncesinde) kılmıştın.” ⁷²	حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنَا يَعْلَى بْنُ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ الْأَسَدِ عَنْ أَبِيهِ: أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ غُلَامٌ شَابٌ، فَلَمَّا صَلَّى إِذَا رَجُلَانِ لَمْ يُصَلِّا فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ فَدَعَا بَهُمَا، فَجَاءَ بَهُمَا تُرْعَدُ فَرَأَيْتُهُمَا، فَقَالَ مَا مَنَعَكُمَا أَنْ تُصَلِّيَا مَعَنَا؟ قَالَا: قَدْ صَلَّيْنَا فِي رَجَالِنَا قَالَ: فَقَالَ “لَا تَفْعَلُوا، إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فِي رَحْلِهِ ثُمَّ أَدْرَكَ الْإِمَامَ وَلَمْ يُصَلِّ فَلْيُصَلِّ مَعَهُ، فَإِنَّا لَهُ نَافِلَةٌ “Yezid b. el-Esved'in babasından naklettiğine göre o gençken Hz. Peygamber'le namaz kıldı. Hz. Peygamber namaz kıldırdıktan sonra, iki kişinin mescidin bir köşesinde namaz kılmayıp oturduklarını gördü. Onların yanına çağırdı. Onlar da korkarak geldiler. Onlara neden cemaatle beraber namaz kılmadıklarını sorunca, ‘Biz evimizde kıldık.’ dediler. Bunun üzerine Resûlullah ‘Böyle yapmayın. Sizden biri evinde namazı kılıp sonra da imamı namaz kılmamış bir halde bulursa onunla birlikte yine kılsın. Çünkü o, kendisi için nâfile olur’ buyurdu.” ⁷³

⁶⁸ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 3.⁶⁹ Buhârî, *İsti'zân*, 28; Müslim, *Salât*, 59.⁷⁰ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 48.⁷¹ Buhârî, *Mevâkıf*, 22; Müslim, *Mesâcid*, 235; İbn Mâce, *Salât*, 12.⁷² Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 31.⁷³ Ebû Dâvûd, *Salât*, 57; Tirmizî, *Salât*, 49; Buna benzer başka bir hadiseyi aktaran rivâyet için bk. Mâlik, *Muvatta*, Sehv, 134.

10	قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّهُ قَالَ لَيْسَ لِلْمَيِّتِ مِنْ مَالِهِ إِلَّا الثُّلُثُ “Ölmek üzere olan kimse malının sadece üçte birini vasiyet edebilir.”⁷⁴	مَالِكَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ بِنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ ؛ أَنَّهُ قَالَ :جَاءَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُودُنِي عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ . مِنْ وَجَعٍ اشْتَدَّ بِي . فَقُلْتُ :يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ بَلَغَ بِي مِنَ الْوَجَعِ مَا تَرَى .وَأَنَا ذُو مَالٍ وَلَا يَرِثُنِي إِلَّا ابْنُهُ لِي . أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثِي مَالِي ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ :لَا . فَقُلْتُ :فَالشَّطْرُ ؟ قَالَ :لَا . ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ :الثُّلُثُ .وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ... Sa’d b. Ebî Vakkâs şöyle demiştir: "Ben Veda hacının yapıldığı yıl şiddetli bir ağrı çekerek hastalandığımda Allah Resûlü beni ziyarete geldi. Ben kendisine ‘Ya Resûlallah! Hastalığım gördüğün noktaya ulaştı. Ben malı (çok) olan bir adamım. Mirasçı olarak kızımдан başka bir kimsem de yok. Ben malımın üçte ikisini vasiyet edeyim mi?’ diye sordum. O, ‘Hayır’ dedi. Ben ‘Yarısını?’ diye sordum. O, ‘Hayır’ dedi. Ben ‘Üçte birini?’ diye sordum. O, ‘Üçte bir olabilir. Üçte bir çoktur.’ buyurdu...”⁷⁵
----	--	---

Yukarıda verilen ilk örnek olan abdest âzâlarının bir defa yıkanmasının yeterli olacağı meselesine bakıldığında Hanefî ve diğer mezheplerin çoğuna göre bir defa yıkamak farzdır. İki ve üç defa yıkamak ise sünnettir. Diğer ulemânın da İbrâhim ile aynı görüşte olması⁷⁶ ve İbrâhim’in sözü ile merfû hadis arasındaki benzerlik dikkate alındığında İbrâhim’in kavlinin merfû bir asla dayandığı görülmektedir.

İkinci rivâyet kümesi, abdestte kulakların durumuyla alakalı olup başın meshinden sonra parmak uçlarıyla kulakların içinin-dışının meshedileceğine işaret eden merfû rivâyet ile kulakların ön tarafının yıkanmasına arka tarafının ise meshedilmesine cevâz veren maktû rivâyetten oluşmaktadır. İbrâhim, Saîd b. Cübeyr’le birlikte kulakların ön tarafların yıkanabileceği hususunda merfû asıldan ayrılmış gibi gözükseler de burada temel

⁷⁴ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 172.

⁷⁵ Mâlik, *Muvatta*, Vasiyyet, 611; Buhârî, Daavât, 42; Müslim, Vasiyyet, 10; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 2.

⁷⁶ Şâfi’î mezhebinin bu husustaki görüşü için bk. ed-Demîrî, Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ, *en-Necmü’l-vehhâc fî şerhi’l-Minhâc*, thk. Lecnetün ‘İlmiyye (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2004), III/17.

hususun kulakların ön tarafındaki kısmın yüzden mi yoksa baştan mı sayılacağı hususudur. Bu açıdan onlar, kulakların ön tarafını yüzün bir parçası kabul etmişlerdir.

Üçüncü örnek olan “Abdest aldıktan sonra mendille kurulanmanın hükmü” hakkında kendi fetvâsını veren İbrâhim’in aslında Hz. Peygamber’in sünnetini göz önünde bulundurarak bunu fetvâ formunda zikrettiği dikkat çekmektedir. Bu da İbrâhim’in fetvâsının sünnetle ilişkisini ortaya koymaktadır.⁷⁷

Bir diğer örnek ise “Kedinin artığında bir sakınca olup olmadığı” meselesidir. İbrâhim konu hakkında “kedinin artığında bir sakınca olmadığı” ve “onun ev halkından olduğu” şeklinde iki hususa dikkat çekmiştir. Bu hususta vârid olan merfû rivâyette de kedinin necis olmadığı ve ev halkından olduğuna dikkat çekilmiştir. Buradaki ev halkından maksat kedinin, insan hayatında yer alması ve ondan kurtulmanın zor olmasıdır. Bu hususta vârid olan merfû rivâyet ile maktû rivâyet arasındaki metin benzerliği İbrâhim’in kavlinin merfû bir asla dayandığına işaret etmektedir.

Beşinci örnekte ise “Allah’ın helâlleri arasında en sevmediği şeyin talâk olduğu” vurgulanmaktadır. Görüldüğü üzere İbrâhim, Hz. Peygamber’den vârid olmuş olan ve fukahâ nezdinde marûf olan merfû hadisi söylemeden kendi kavli olarak zikretmiştir. Bu da İbrâhim en-Nehaî’nin aslında hadis rivâyet metoduyla alakalı bir durumdur. Gerek az hadis rivâyet etmesi gerekse ihtiyaç/soru anında ihtiyaca binaen hadis nakletmesi bunda etkili olmuştur.

Bir sonraki örnekte oruçlu iken kusan kişiye hiçbir şey gerekmediği, kasten kusması halinde ise o günkü orucunu tamamlayıp onun yerine de bir gün kazâ etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu hususta vârid olan merfû hadis de benzeri lafızlarla gelmiş olup aynı hususları vurgulamaktadır. Ayrıca merfû hadisin, ilk hadis eserlerinden biri olan Mâlik’in *Muvatta*’nda yer alıyor olması, maktû hadisin sonradan ref edilmediğini, merfû bir aslının bulunduğunu kanıtlar mahiyettedir.

Yedinci örnekte “Son rekatta kişi, teşehhüd miktarı oturduğu zaman namazı tamam olmuştur” şeklinde nakledilen maktû rivâyetin kaynakları incelendiğinde dört mezhebe göre teşehhüd miktarı oturmak farz olup bu hususta genel kanaat mevcuttur. Kezâ Abdullah b. Mes’ûd’un “Resûlullah bana, avucum avuçlarının içinde olduğu hâlde Kur’ân’dan sûre öğretir gibi teşehhüdü öğretti”⁷⁸ şeklindeki ifadesi de Hanefî ulemâsı nezdinde bu meseledeki tatbikatın son derece meşhur bir şekilde Hz. Peygamber’e dayandığı görülmektedir.

Bir diğer örnekte ise “yatsı namazından önce uyumak veya sonrasında konuşmak” meselesinin hükmü yer almıştır. Konuyla ilgili merfû rivâyette Hz. Peygamber’in yatsıdan önce uyumayı ve yatsıdan sonra konuşmayı mekrûh gördüğü beyan edilmiştir. Maktû hadiste ise İbrâhim en-Nehaî’nin aynı görüşte olduğu fakat “hayırlı şeyleri konuşmayı” söz konusu sakıncalı konuşmadan hariç tuttuğu dikkat çekmektedir. Bu da merfû hadiste işaret edilen menhî konuşmanın, gıybet, dedikodu, Cahiliye dönemi işleri

⁷⁷ Irak bölgesine etki eden tâbiileirn genellikle mendil kullanımına cevâz verdikleri Hicâz bölgesindeki tâbiilerin ise mendil kullanımını kerih gördükleri dikkat çekmektedir. Bk. Abdürrezzâk b. Hemâm, Ebû Bekr es-San’ânî, *el-Musannef*, thk. Merkezül-Buhûs ve Tekniyetül-Ma’lûmât- Dâru’t-Ta’sîl (yy: Dâru’t-Ta’sîl, 2004), I/441-443.

⁷⁸ Bu hususta ayrıca bk. Abdürrezzâk *el-Musannef*, II/483-489.

veya gece ve sabah namazları için uyanmayı zorlaştıracak konuşmalarla sınırlı olduğunu göstermektedir.

Dokuzuncu rivâyet örneğinde ise evde farz namazını kıldıktan sonra ayrıca cemaatle de tekrar kılan kişinin kılmış olduğu ikinci namazın durumu hakkında İbrâhim, bu ikinci namazın nâfile sayılması gerektiğini beyan etmiştir. Burada bir farzın iki defa kılınmayacağı, ilk kılınan namazın farzın yerine geçtiği, ikinci namazın ise nâfile sayılacağı belirtilmiştir. Elbette en faziletli olan namazın, farzın yerine geçmesi gerektiği görüşü de akla gelebilir. Fakat Hz. Peygamber'in sünneti ve İbrâhim'in kavli, ilk kılınan namazın farz namazın yerine geçtiği yönündedir.⁷⁹

Son misâl ise ölmek üzere olan kişinin malının en fazla üçte birini vasiyet etmesi meselesidir. Hz. Peygamber, kendisine vasiyet hakkında soru soran Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın malının en fazla üçte birini vasiyet etmesine izin vermiş ve daha fazlasının vasiyet edilmesini yasaklamıştır. Hatta en üst sınır olan üçte biri dahi çok görmüştür. Hz. Peygamber'in vazetmiş olduğu bu kuraldan hareketle İbrâhim de bir kişinin, mal ve haklarının en fazla üçte birini vasiyet edebileceğini vurgulamıştır. Bu görüşü beyan ederken bunun Hz. Peygamber'in hadisi veya sünneti olduğunu ise belirtmemiştir.

Yukarıda kaydedilmiş olan on rivâyet kümesinden görüldüğü üzere İbrâhim en-Nehaî'nin kendi fetvâsı olarak beyan ettiği rivâyetler aslı itibarıyla merfû hadislerden meydana gelmektedir. Onun, hadis rivâyetindeki hassasiyetinden dolayı, hadisi Hz. Peygamber'e dayandırmak yerine bunları kendi görüş ve fetvâları olarak fetvâ formunda naklettiği görülmektedir. O, bu yöntemle hadis rivâyetindeki sorumluluktan da bir miktar kurtulmuş olmaktadır. Kezâ İbrâhim'in ilgili mesele hakkında çoğu zaman merfû rivâyete yer vermemesinin bir diğer nedeni ise onun hadis rivâyet metoduyla ilgilidir: O da hocaları gibi az rivâyette bulunmayı prensip olarak benimsemiştir. Yine İbrâhim'in merfû bir aslı olan görüşlerini bu şekilde vermesinin bir diğer nedeni ise dönemselidir. Malum olduğu üzere hicrî ikinci asırda İslâmî ilimler teşekkül ettiğinden bu dönemden önceki zaman diliminde ilimler arasında genellikle iç içelik söz konusu olmuştur. Özellikle de bu dönemdeki ilim meclislerine bakıldığında hadis ile fıkhn birlikte yer aldığı görülmektedir. Söz gelimi bu meclislerde sorulan bir fikhî soruya İbrâhim merfû hadisle cevap verdiği gibi kendi fetvâsıyla da yanıt vermiştir. Hatta ikinci durumun daha yaygın ve etkin olduğu dahi söylenebilir.

İbrâhim'in fetvâları genellikle merfû bir asla dayandığından veya bu türden hadislerle ilintili olduğundan Hanefî ulemâsı onun görüşlerine sıklıkla müracaat etmiştir. Onun görüşleri mezhep içerisinde önemli olduğundan Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Âsâr*'ındaki *Gusûl*,⁸⁰ *Namazın Başlangıcı*,⁸¹ *Tilâvet Secdeleri*,⁸² *Korku Namazı*,⁸³ *Zekât*,⁸⁴ *Menâsik ve Hac*,⁸⁵ *Temettu*

⁷⁹ Sahâbe ve tâbiînin büyük kısmının İbrâhim'le aynı görüşte olduğu görülmektedir. bk. Abdürrezzâk *el-Musannef*, III/140-142.

⁸⁰ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 12.

⁸¹ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 20-21.

⁸² Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 24.

⁸³ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 75.

⁸⁴ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 85.

⁸⁵ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 92.

Haccı,⁸⁶ İddet,⁸⁷ Zihâr,⁸⁸ Liân,⁸⁹ Ferâiz,⁹⁰ Muhtelif Konular,⁹¹ İçecekler,⁹² Akîka⁹³ gibi konulara doğrudan İbrâhim kavli veya tatbikatıyla giriş yapmıştır. Bununla birlikte İbrâhim'in alınmayan görüşleri de mevcuttur.⁹⁴ Yine Ebû Yûsuf, İbrâhim dışında Kâdı Şüreyh⁹⁵ ve Şa'bî'ye de muhalefet etmiştir.⁹⁶

Sonuç

Hadis musannefâtı arasında önemli bir yeri olan *Kitâbü'l-Âsâr*'lar, merfû, mevkûf ve maktû rivâyetlerin bir arada yer aldığı eserlerdir. Farklı kriterler de göz önünde bulundurulabilmekle birlikte sıhhat şartlarını taşıyan merfû hadislerin bağlayıcı olduğu hususunda genel kanaat vardır. Mevkûf rivâyetlere gelince eğer sahâbenin icmâî söz konusuysa bu da bağlayıcı iken sahâbenin bir meselede ihtilâf etmesi durumunda onların görüşlerinden birisinin tercih edilmesi gerektiği yönünde de genel yaklaşım mevcuttur. Ulemâ maktûu ise bağlayıcı bir delil olarak görmemiştir.

Teoride durum maktûun bağlayıcı olmadığı yönünde olsa da tatbikâtta buna kısmen uyulmadığı görülmektedir. Başta *Kitâbü'l-Âsâr*'lar olmak üzere hicrî ikinci asırda telif edilmiş hadis eserleri, maktûlarla doludur. Nitekim Şeybânî ile Ebû Yûsuf'un, rey ulemâsının fikhî mesâilinde kullanmış oldukları bazı rivâyetleri topladıkları eserlerindeki rivâyetlerin yarısından fazlası maktûlardan müteşekkildir.

Haneffî hadis anlayışı açısından mesele incelendiğinde bunun birçok nedeninin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri olarak, Haneffî ilim geleneğinde mezhebin temel kurallarına muhalefet olmadığı sürece bu ilim silsilesinde yer alan önceki otoriteler ve görüşleri son derece önemli olup fikhî mesâilde onlara çokça müracaat edilmiştir. Elbette bu otoritelerin başında İbrâhim en-Nehaî gelmektedir. İbrâhim, başta Hammâd b. Ebî Süleymân olmak üzere öğrencileri vasıtasıyla Ebû Hanîfe ve ashâbını birçok açıdan etkilemiştir. Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ındaki rivâyetlerin çoğundan anlaşıldığına göre Ebû Hanîfe'nin fikhî görüşleri ile İbrâhim en-Nehaî'ninkiler arasında bir paralellik söz konusudur. Adı geçen eserde İbrâhim gerek senedin muntahâsı (maktû) açısından gerekse rivâyetin isnâdındaki bir râvî olması bakımından rivâyetlerin yarısından fazlasında görülmektedir. Bununla birlikte İbrâhim'in senedinde yer almadığı veya muntahâsında (maktû) bulunmadığı rivâyetlerin de azımsanmayacak derecede olması, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin salt İbrâhim en-Nehaî mukallidi olmadıklarını

⁸⁶ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 102.

⁸⁷ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 142.

⁸⁸ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 150.

⁸⁹ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 153.

⁹⁰ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 168.

⁹¹ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 195.

⁹² Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 223.

⁹³ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 238.

⁹⁴ Bk. Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 4, 14, 69, 72, 73, 78, 81, 86, 111, 150, 161, 165, 180.

⁹⁵ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 156, 167.

⁹⁶ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 163.

göstermektedir. Nitekim Şeybânî *el-Âsâr*'ında birçok yerde İbrâhim'e sarâhaten muhalefet etmiştir.

Adı geçen eserde maktû rivâyetlere bu denli yer verilmesinin bir diğer nedeni merfû rivâyetlerin birtakım gerekçelerden dolayı maktû olarak kaydedilmiş olmasıdır. Merfû hadisin maktû olarak nakledilmiş olmasında, hadisin fetvâ formunda söylenmiş olmasının etkisi yadsınamaz. Hanefî ulemâ, maktû rivâyetleri salt bir "tabîî görüşü" olarak değil, çoğu zaman merfû bir asla dayanan, sünneti yansıtan fetvâ formu olarak değerlendirmiştir. Özellikle İbrâhim en-Nehaî'nin kavilleri, sünnetin/merfû hadislerin izdüşümü mahiyetinde görülmüştür. İbrâhim en-Nehaî'nin yaşadığı dönemde hadis ile fıkıhın iç içe bir şekilde ele alındığı ve incelendiği anlaşılmaktadır. Nitekim meclislerde kendisine yöneltilen fikhî sorulara kimi zaman merfû hadislerle, kimi zaman ise kendi fetvâsıyla cevap verdiği nakledilmektedir. Bu bağlamda onun kendisine sorulan sorulara fetvâ ile karşılık vermeyi daha yaygın ve etkili bir yöntem olarak benimsediği ifade edilebilir.

Maktûlara sıklıkla müracaat edilmesinin bir diğer nedeni ise bazı tâbiîlerin, kimi sahâbîlerle olan sıkı bağı ve yakın bir hoca-talebe ilişkisi kurmuş olmasıdır. Bu tâbiîlerin söz konusu sahâbîlerin ilmî birikimini elde ettikleri varsayıldığından aslında onların merfû bilgiyi/sünneti de elde ettikleri düşünülmüş ve bu düşünceden hareketle onların rivâyetlerine müracaat edilmiştir. Hanefîler için rivâyetin kaynağındaki otoritenin, fakîh kimliğe sahip olması son derece önemli bir ölçüttür. İbrâhim en-Nehaî gibi fakîh kimliği güçlü tâbiîlerin sözleri hem rivâyet hem de dirâyet değerine sahip olduğundan özel bir konuma yerleştirilmiştir.

Bir diğer neden olarak, rey yaklaşımında İbrâhim en-Nehaî'nin, ehl-i hadis ve ehl-i amel anlayışında ise Ebû Hüreyre'nin öğrencisi ve damadı Saîd b. Müseyyeb'in, Hz. Peygamber'in sünnetini ve sahâbenin akvâl ve tatbikâtını kendi dönemlerinde en iyi bilen tâbiîlerden olduklarına dair mevcut olan mezhebî kanaat gösterilebilir. Nitekim Hanefî ulemâyâ göre İbrâhim, güvenilir ilim halkasının başında yer alan, fikhî yetkinliği herkes tarafından kabul edilmiş olan bir fakîhtir.

Rivâyette ihtiyâtlı yaklaşımı benimsemiş olması da İbrâhim en-Nehaî'nin görüş ve uygulamalarına sıklıkla müracaat edilmesinin nedenlerinden biridir. Nitekim o, "Kâle Resûlullah" demekten çekinmiş, hadis rivâyetindeki sorumluluk bilinciyle rivâyette çekimser davranmıştır. Bu nedenle onun kavilleri, rivâyet edilen hadislerin güvenli bir aktarım biçimi olarak algılanmış ve Hanefîler tarafından özellikle tercih edilmiştir.

Bu hususta mezhep içi devamlılık düşüncesi ile coğrafi faktörün de etkili olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Ebû Hanîfe ve ashâbı, kendi görüşlerini geçmişi dikkate almadan vazetmek yerine önceki nesillerin ilmî birikimine dayanmayı tercih etmişlerdir. Bu da maktû rivâyetlere atıfta bulunmayı mezhep sistematığının doğal bir parçası hâline getirmiştir. Kezâ Ebû Yûsuf'un eserindeki maktû rivâyetlerin büyük çoğunluğunun Kufeli tâbiîlere ait olması, Hanefîlerin kendi ilmî çevrelerinin birikimini öncelikli görmelerinin göstergesi olarak düşünülmelidir. Bu da coğrafi faktörün etkisini ortaya koymaktadır.

Zikredilen tüm bu hususlar, maktû rivâyetlerin çoğu zaman mevcut merfû rivâyetlerin farklı bir aktarım biçimi olarak kabul edilmesi gerektiğini, bazı oryantalistlerin iddia ettiği gibi maktû veya mevkûf rivâyetlerin geriye dönük merfûlaştırılmış rivâyetler olmadığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Hanefî hadis anlayışına etki etmiş tâbiîlerden İbrâhim en-Nehaî'nin vermiş olduğu birçok fetvanın ve ortaya koymuş olduğu çoğu görüşün genellikle merfû bir asla dayandığı tespit edilmiş, böylece Hanefîlerin maktûu bağlayıcı bir delil olarak görmemelerine rağmen eserlerinde maktûa çokça yer vermelerinin gerekçesi de ortaya çıkmıştır. Çalışmada Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ındaki muhtelif konulardan seçilen ve incelenen on rivâyet kümesi, İbrâhim en-Nehaî'nin birçok görüş ve fetvâsının merfû bir asla dayandığını ortaya koymuştur. Onun Hz. Peygamber'in hadislerini rivâyet etme konusundaki hassasiyeti, az hadis rivâyet etme metodu, dönemsel doğal bir süreç olarak sünneti/hadisi fetvâ formunda nakletme metodu gibi özelliklerinden dolayı hadisi maktû bir şekilde zikrettiği sonucuna ulaşılmıştır. Mezkûr meselelerde pek çok sahâbînin ve diğer bazı tâbiîlerin de İbrâhim'le aynı görüşte olması, söz konusu fetvânın sadece İbrâhim'e ait olmadığını, bu hususta kısmî veya tam ittifak olduğunu, bunun da merfû bir asla dayandığını göstermektedir. Tüm bunlar, Hanefîlerin maktû rivâyetlere verdikleri önemin sadece seleften bir kimsenin verdiği bilgiyi taklid değil, aynı zamanda hadis/sünnetle irtibatı sağlama, ilmî sürekliliği koruma ve fakîh sahâbî-tâbiî isnâdını esas alma gayesi taşıdığını ortaya koymaktadır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât- Dâru't-Ta'sîl. 10 Cilt. yy: Dâru't-Ta'sîl, 2004.

Ahmet Yücel, *Oryantalîst Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Aktepe, İshak Emin. *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2010.

Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-. *Ta'cîlû'l-menfa'a bi zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erba'a*. thk. İkrâmullah İmdâdulhak. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1996.

Bayder, Osman. *Kurucu İmama Muhalefetin İmkan ve Sınırı -Hanefî Mezhebi Örneği-*. Ankara: Maarif Mektepleri, 2018.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ. *Futûhu'l-buldân*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, by., 1988.

Buhârî. *Buhârî (Mevsû'atü'l-hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-sitte)*. nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlû's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 4. Basım, 2008.

Demirci, Sümeyye Onuk. *İslâm Hukuk Tarihinde Fukahâ-yi Seb'a*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

ed-Demîrî, Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ. *en-Necmü'l-vehhâc fi şerhi'l-Minhâc*. thk. Lecnetün 'İlmiyye. 10 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2004.

Doğanay, Ramazan. *Hadis İliminin Teşekkül Sürecinde Şeybânî ile Şâfî'nin Rolü -Mukayeseli Bir İnceleme-*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2024.

Doğanay, Ramazan. "Tâbiînin Rivâyetleri Üzerine Bir Analiz -Muvatta Örneği-". 169-195. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024.

Doğanay, Süleyman. *Oryantalîstlerin Hadisleri Tarihlendime Yaklaşımları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

Ebû Dâvud. *Sünenü Ebî Dâvûd (Mevsû'atü'l-hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-sitte)*. nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlû's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 4. Basım, 2008.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm. *el-Âsâr*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afganî. Haydarâbâd: Lecnetü İhyâi'l-Me'ârifî'n-Nu'mâniyye, 1431.

Ebû Zehv, Muhammed. *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1958.

Emîn, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. 3 Cilt. y.y.: Mektebetü'l-'Usra, by., 1997.

Ertan, Eyüp. *İbrahim en-Nehâî ve Ebû Hanîfe'nin Fıkhi Görüşlerinin Mukayeseli Analizi*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2023.

Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies*. Çev. C. R. Baber- S. M. Stern. 2 Cilt. London, 1971.

Hatîb, el-Bagdâdî el-. *el-Câmî li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd et-Tahhân. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 2007.

Hazne, Heysem. *Tetavvuru'l-fikri'l-usûliyyi'l-Hanefî -Dirâse târîhiyye tahlîliyye tatbîkiyye-*. Ammân: Dâru'r-Râzî, 2007.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1973.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Muhammed İbrâhîm Zâyed, 2 Cilt, Haleb: Dâru'l-Va'y, 1980.

İbn Medînî, Ebu'l-Hasen Ali. *İlelû'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl ve't-târîh*. thk. Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî. Suûdî Arabistan: Dâru İbnî'l-Cevzî, 3. Basım, 2005.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1957.

Kahraman, Hüseyin. *Ehl-i Rey Yurdu Kûfe'de Özgün Bir Hadis Âlimi 'Âmir eş-Şa'bî*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.

Kalkan Yorulmaz, Nilüfer. *Ehl-i Rey'in Rivayet Anlayışı (İmam Muhammed'in Kitâbu'l-Âsâr'ı Örneği)*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2018.

Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Maktû Hadis ve Delil Değeri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).

Kevserî, Muhammed Zâhid. *Fıkhu ehli'l-İrâk ve hadîsuhum*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriye li't-Türâs, by., 2002.

Koçinkağ, Mansur. *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.

Mâlik, Muvatta, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zami, Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân Âl Nahyân li'l-A'mâlî'l-Hayriyye ve'l-İnsâniyye, 2004.

Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.

Motzki, Harald. *The Origins of Islamic Jurisprudence: Meccan Fiqh Before the Classical Schools*. Çev.: Marion H. Katz. Brill, 2002.

Motzki, Harald. *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*. Çev. Bekir Kuzudişli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Özkan, Halit. *Hicri İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2006.

Özşenel, Mehmet. *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2023.

Özşenel, Mehmet. *Haneî Hadis Anlayışının Teşekkülü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2018.

Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. Oxford: Clarendon Press, 1975.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b Sehl. *Usûlu's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.

Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Cem'un min efâdili'l-ulemâ. 31 Cilt. Mısır: Dârü's-Se'âde, 1431.

Suiçmez, Yusuf. *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

Şâfi'î. *el-Ümm*. thk. Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 4. Basım, 2011.

Şeybânî. *el-Âsâr*. thk. Hâlid el-Avvâd. 2 Cilt. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2. Basım, 2011.

Şeybânî. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

Şeybânî. *Kitâbu'l-Hucce 'alâ Ehli'l-Medîne*. thk. Mehdî Hasan el-Keylânî el-Kâdirî. 2 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb, 2006.

Tirmizî. *Câmi'u't-Tirmizî (Mevsû'atü'l-hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-sitte)*. nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 4. Basım, 2008.

Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2012.

Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ. *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetu'd-Dûrî)*. thk. Nûr Seyf Ahmed Muhammed. 4 Cilt. Mekke: Merkezi'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1979.

Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Mecmû'atun mine'l-muhakkikîn. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.